

مطالعه نقوش گره چینی پنجره‌های قاجاری خانه شفاهی آمل

مریم شامخی^۱، دکتر نادیا معقولی^۲

۱- کارشناس ارشد پژوهش هنر موسسه عالی طبری

۲- دکترای پژوهش هنر، دانشگاه آزاد اسلامی

چکیده

گره چینی یکی از هنرهای اصیل ایرانی که به نقوش هندسی تکیه دارد وبا تکنیک‌های خاص قابل اجراست. گره چینی از جمله هنرهایی است که در انواع تزئینات وابسته به معماری همچون کاشی کاری، آجرکاری، آینه کاری، و به ویژه تزئینات گره چینی چوب در بناهای دوره قاجار که بر اجزایی هم چون سقف، در و پنجره، و منابر و نرده ها دیده می شود. در این مقاله که هدف آن مطالعه طرح هندسی گره چینی پنجره ها در بنای خانه شفاهی آمل در دوره قاجاری است، ابتدا به پیشینه استفاده از چوب و کاربرد آن در هنر گره چینی، تعاریف کلی، و خواص آن پرداخته، سپس به معرفی طرح گره چینی پنجره‌های این بنا پرداخته و در نهایت ویژگی هنر گره چینی مورد تجزیه تحلیل قرار گرفته و جدول تطبیقی ارائه گردیده است. سوال مطرح شده این است که بیشترین نقوش گره چینی به کار رفته در پنجره‌های این بنا کدام است؟ بدین لحاظ تعداد سه نمونه از پنجره ها انتخاب گردیده و طرح گره چینی آن ها مورد مطالعه قرار گرفته است. روش این پژوهش بنیادی، توصیفی-تحلیلی و گردآوری مطالب به شیوه ی اسنادی و میدانی با استفاده از منابع مدون موجود و تجزیه و تحلیل نمونه ها بوده است. نتایج این مطالعه هاکی از آن است که در این بنا طرح‌های به کار رفته بیشتر از گره مربع، شش ضلعی و ده تند دانه بلوط، شش در شش و ترکیب هندسی این گره ها مورد استفاده قرار گرفته است.

کلید واژگان: بناهای سلطنتی قاجار، درها پنجره ها، نقوش، گره چینی، ارسی ها، آمل، خانه شفاهی

مقدمه

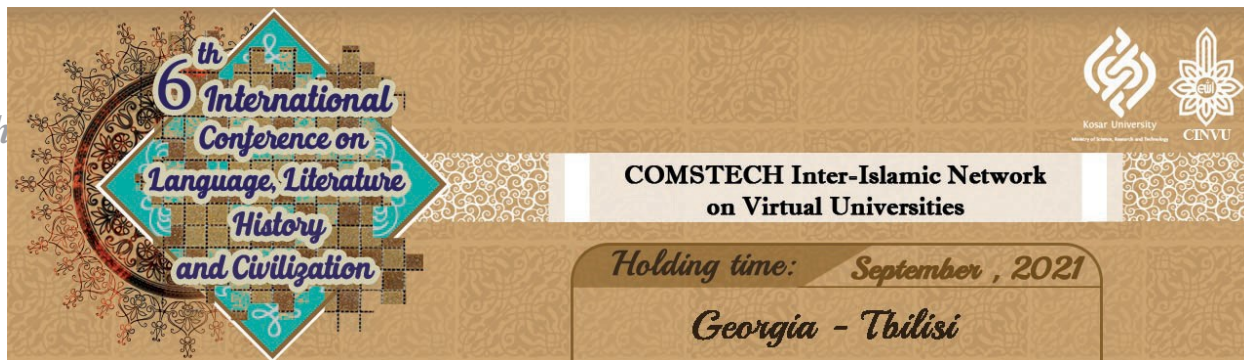
گره چینی یکی از زیباترین و در عین حال پیچیده ترین هنرهای صنایع دستی است. فنون و علوم زیادی از جمله هندسه، چوب شناسی، شناخت اتصالات و ابزارها، شیشه بری، رنگ کاری و معماری در این هنر موثر و لازم است. در طرح های گره چینی از اشکال هندسی مانند لوزی، مثلث، مربع، شش ضلعی، پنج ضلعی استفاده می شود. که در همگی آنها، قطعات چوب، سنگ، آجر، کاشی یا آئینه را به صورتهای هندسی برش یا تراش داده اند. گره چینی با متریالهایی از قبیل چوب و فلز و عاج در آثار معماری بر روی درها و پنجره ها ارسلی ها سقف بناها، ازارهای چوبی و منابر و ضریح ها و مواردی از این دست قابل اجراست. پیشینه هنر گره چینی در ایران به دوره سلجوقیان و صفوی باز میگردد و خاستگاه آن نیز شهر اصفهان بوده است. دامنه این هنر بسیار وسیع است، در بناهای گوناگون مذهبی و کاخ ها و سراهای بزرگ این هنر به چشم می خورد و انتهای ظرافت آن در پنجره ها ارسلی ها و نورگیرهای چوبی همراه با شیشه های رنگی بسیار کوچک انجام می شد. در گذشته در اکثر نقاط کشور ما خانه ها بصورت متمرکز ساخته می شد. خانه ها دارای حیاط مرکزی و تمام نورگیرها از بخش داخلی، حیاط خانه انجام می شد. بخش مهم زینت بخشی نیز در منابع نورسانی به درون منازل طراحی می شد. به این شکل که سطح مربع یا مستطیل پنجره ها را به اشکال کوچکتر با نظمی هندسی خرد می کردند و هر کدام را با شیشه های رنگی می پوشاندند. و تالو رنگ ها در گذر عبور از شیشه های رنگی پر شده در این اشکال هندسی، زیبایی و آرامش خاصی در این بناها به وجود می آورد و رنگ ها سبب دوری حشرات از داخل بناها میشد. در سالهای اخیر بدلیل استفاده از مواد اولیه متفاوت از چوب و تغییر نوع و سبک سازه ها، دیگر هنر گره چینی چوب در درها و پنجره بناها دیده نمی شود. سرعت پایین تولید این اشیا و دشواری ساخت، محدودیت استادکاران مسلط به این هنر در نتیجه افزایش قیمت تمام شده آن ها نیز از دلایل مهم در کم رنگ شدن این هنر است. و متأسفانه نام و طرح های نقوش به کار رفته در گره چینی پنجره ها از یاد رفته است. بر همین اساس در این پژوهش، تزئینات گره چینی ارسلی و پنجره های خانه های شفاهی از معدود بناهای قاجاری باقی مانده در مازندران، به منظور شناخت نوع گره ها، نقوش هندسی طراحی شده در آن، مورد توجه قرار گرفته است.

روش پژوهش

روش این پژوهش بنیادی، توصیفی-تحلیلی و گردآوری مطالب به شیوه اسنادی و میدانی با استفاده از منابع مدون موجود و تجزیه و تحلیل نمونه ها بوده است.

پیشینه

در خصوص معماری و تزئینات وابسته به آن در دوره قاجار کتابها و مقالاتی نوشته شده است از جمله گودرزی (۱۳۸۸) و دکتر حسین زمرشیدی (۱۳۶۵) که طرح های گره چینی و قواره بری را مورد بررسی قرار داده، یحیی ذکاء (۱۳۱۴) که در آنها به شرح معماری دوره قاجار و در کنار آن به اختصار درباره درها، پنجره ها و هنر به کار رفته در آن ها پرداخته است. در

خصوص هنر و پیشینه تاریخی دولت قاجار هم سعیدیان (۱۳۸۷) در کتاب خود کامل این موضوع شرح داده، اما درباره نقوش گره چینی پنجره‌های بناهای قاجاری خصوصاً خانه شفاهی تاکنون کتاب و مقاله‌ای نگاشته نشده و مقاله پیش رو نخستین مورد از این دست می‌باشد.

سوالات پژوهش

در این مقاله در پاسخ به سؤالاتی است که در رابطه با ارتباط بین طرح‌ها و نقوش به کار رفته در پنجره‌های این خانه است و می‌توان گفت اصلی‌ترین سوال مورد مطالعه در این پژوهش عبارت است از: ۱. معرفی طرح‌های گره چینی در خانه قریشی قاجاری نام برده شده؟ ۲. تنوع طرح‌های چگونهاست؟ و ۳. کدام گره بیشتر استفاده شده؟

هدف:

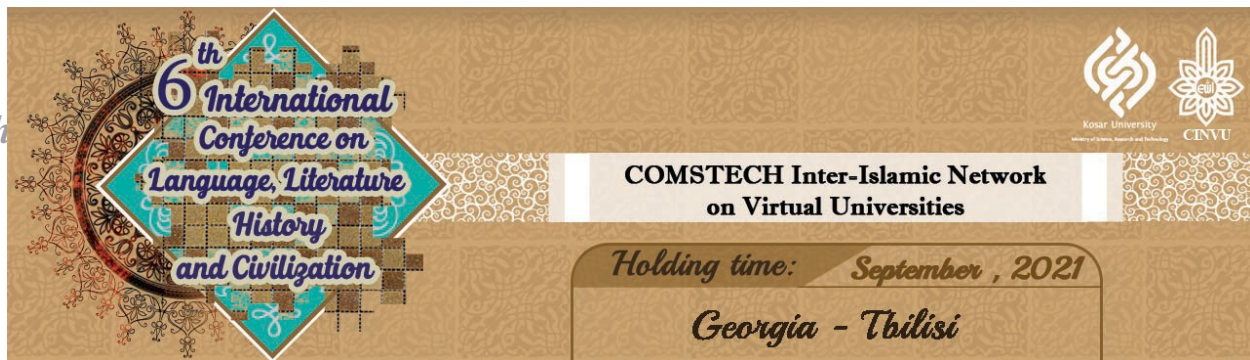
هدف این پژوهش ۱. بررسی به منظور آشنایی طرح‌های گره چینی دوره قاجاری است که در نبود اطلاعات لازم در این زمینه با توجه به پیشینه تحقیق بر اهمیت و لزوم انجام این پژوهش تاکید میکند. ۲. این پژوهش، ضمن تعریف هنر گره چینی چوب، و ۳. معرفی اصطلاحات و فرایند تولید، ابنیه‌ی مورد مطالعه ۴. دسته بندی طرح‌های گره چینی مورد استفاده و ۵. ویژگی‌های آنها اعم از ساختار کلی، تناسب، در این مقاله مطالعه‌ای مورد بررسی قرار می‌گیرد.

تاریخچه پیدایش قاجار

در قرن نخست حکومت صفوی شاه عباس، قبیله‌ی قاجار را (که یکی از قویترین قبایل ترک زبان است) به سه قسمت تقسیم میکند. یک قسمت مرو قسمت دیگر گرجستان و قسمت سوم که به دو شعبه (اشقاق باش) و (یوخاری باش) می‌شوند، در کنار رود گرگان مستقر کرد. «حدود 700 سال پیش برای اولین بار نام قاجار در تاریخ ذکر شده است.» (سعیدیان، ۱۳۷۲: ۲۲۳)

حکومت قاجار را آغامحمدخان پسر دوم محمدحسن خان و برادر حسین علی خان جهانسوز بنیان نهاد. «آغامحمدخان، عبدالملکی‌ها را از شهریار، خواجه و ندها را از لرستان، گرایلی‌ها را از کال پوش به مازندران کوچاند تا بوسیله آنها جلو شورش و اغتشاش اهالی را بگیرد. آغامحمدخان همزمان با مرگ کریم خان ۱۱۹۹ (ه.ق) از شیراز به مازندران رفت و پس از نبردهایی که با شماری از سرکردگان مازندرانی از جمله امیرگونه‌خان، عباسقلی خان لاریجانی و محمدخان لاریجانی در سبزه میدان آمل کرد بر مازندران دست یافت و سرانجام در سال ۱۲۱۰ (ه.ق) تاج شاهی بر سر نهاد. در آن سال تهران به سبب موقعیت مرکزی نزدیکی به ایل قاجار پایتخت قرارداد.» (دانش نامه، ۱۳۱۶: ۱۱۶)

در سال ۱۲۱۴ حکومت مازندران را به محمدقلی میرزا ملک آرا سپرد. در سال ۱۲۵۰ فتحعلی شاه از دنیا رفت و محمد شاه به حکومت رسید. «این هنگام محمدقلی میرزا که حکومت مازندران را داشت، ساری را پایتخت خود انتخاب نمود و به نام

خود سکه زد. پس از او فضل علی خان بیگلر بیگی قزاقی به حکومت مازندران منصوب شد. اما مردم ساری به مخالفت با او پرداختند و سرانجام به جنگ با او پرداختند و از حکومت خلع شد. پس از او اردشیر میرزا به حکمرانی مازندران گماشته شد. او نیز دوامی نداشت و مازندران را به انلو میرزا، احتشام الدوله سپرد. (سعیدیان، ۱۳۷۲: ۲۴۵)

معماری در دوران قاجار در بناهای مختلف مانند: پل، گرمابه، مسجد، مدرسه و غیره ادامه معماری دوره های پیشین به خصوص صفویه است و البته دارای تغییرات و عناصری می باشد که مختص دوره قاجار است. شهرهای بزرگ مازندران مانند ساری، بابل و آمل در زمان قاجار دارای سازه های مختلفی است که بسیاری از آنها نابود و یا تخریب شده است. شهرستان آمل با توجه به این امر که در این دوره جایگاه حاکم ان و افراد با نفوذ سیاسی و اقتصادی بوده است، ساختمان های مسکونی، پل و آب انبار، سردابه، مساجد و تکایای زیادی داشته که برخی از آنها همچنان در بافت قدیم شهر همچنان پا برجاستند. در برخی دوره ها، شهر آمل در مراحل خاصی قرار گرفته که باعث تحریک های شده و گروه های مختلف با ویژگی های اجتماعی مختلف به شهر کوچیده اند و در محله های جدا از هم مستقر شده اند که امروزه اغلب نامطائفه و محل سکونت اصلی خود را به محلات داده اند. گروه های اصلی ساکن در شهر آمل عبارتند از: آملی، نیاکی، شاهاندشتی. خانه های افراد سرشناس این اقوام دارای تزئینات گوناگونی است که محل سکونت آنها را نسبت به افراد عادی متمایز مینماید. تزئینات به کار رفته در این منازل متأثر از وضعیت اقتصادی و موقعیت اجتماعی و سطح فرهنگی مالک و همچنین تابع سبک غالب این دوره در کل ایران بوده است.

هنر و معماری ایران در دوره قاجار

هنر در دوره قاجار شامل معماری، تزئینات دیواری، نقاشی و نگارگری جلدسازی و قلمدان سازی و قالیبافی و... است. «هنر این دوره نشانگر سه ویژگی است:

۱- تأثیرپذیری از معماری اصیل و سنتی ایران به خصوص دوره صفویه که تأثیرپذیری را می توان در خانه های مسکونی و ابنیه مذهبی مشاهده کرد.

۲- ورود گسترده ی عناصر هنر مردمی و عامیانه

۳- وابستگی روزافزون به تأثیرات هنر غربی» (یحیی ذکاء، ۱۳۴۹: ۲۶۰)

در شکل گیری معماری قاجار عوامل متعددی دخیل اند که آنها را به دو عامل داخلی و خارجی تقسیم میشوند

۱ عوامل داخلی: منظور عواملی است که بر گرفته از معماری سنتی ایران به خصوص دوران صفویه است. این اثرپذیری را میتوان در خانه های مسکونی، ابنیه مذهبی از جمله مساجد، تکایا، حسینیه ها، امامزاده ها و همچنین در بنای قهوه خانه ها، یخچال ها و غیره مشاهده کرد.

۲ عوامل بیرونی: عمده ترین عوامل شکل دهنده معماری قاجار را عوامل بیرونی تشکیل می دهند، عواملی که از کشورهای بیگانه مخصوصاً کشورهای غربی و روسیه گرفته شده است (کمالی، ۱۳۸۸: ۴۸).

هنرهای تزئینی وابسته به معماری در دوره قاجاریه شامل: آینه کاری، گچبری، کاشی کاری، موزاییک کاری، نقاشی روی گچ، هنرهای روی چوب و نقاشی روی چوب، هنرهای کتاب آرایی و هنرهای لاکه، هنر فرش بافی میباشد. (علیپور، ۱۳۹۰: ۱۵)

به گفته بسیاری از محققین هنر دوره قاجار دارای سه ویژگی اصلی است "۱: جدایی فرهنگ ایرانی از فرهنگ سنتی اسلامی ۲: وارد شدن عناصر هنر عامیانه ۳: تاثیرپذیری از هنر غرب (دادور، ۱۳۹۱: ۱۰۱).

اواسط سلطنت ناصرالدین شاه به علت آشفتگی های موجود و جنگ های پی در پی و عدم ثبات و فقدان امنیت هنرهای معماری و تزئینات ساختمانی ایران که در دوران صفویه وسعت و تنوع زیاد پیدا کرده بود طی این دوره نابسامانی ملی به انحطاط گرائید. شکل ها استواری و صلابت قبلی را ندارند و شکل های جدیدی وارد معماری می شوند که سطحی و تفننی اند. تزئینات معماری گاه تا حد ابتذال سقوط میکند و غلو ناشیانه جایگزین تزئینات محدود و با وسواس دوره های درخشان سلجوقی و صفوی می شود. در زمینه تزئینات معماری نمای داخلی بناها، در اوایل دوران قاجار استفاده از گچبری و کاشیکاری در نماهای داخلی بناها مشهود است (بانی مسعود، ۱۳۸۸: ۹۷).

منظره معماری، نقش پرندگان، نقش انگور، تاج، فرشته، گل و گلدان، کاسه بشقاب سازی همراه با انواع گل به ویژه، گل سرخ و زنبق، پیکره سلاطین و رجال دوره قاجار از جمله نقوش متداول بودند. به طور کل میتوان گفت که هنر دوره قاجار در برخورد و کشمکش بسیار با پذیرش التقاطی ارد هنر غرب مواجه بوده و نتیجه حاصل نه التقاطی در جهت صحیح و نه پایبندی به سنت های خودی بود. بهره گیری از زیر ساخته ای سنتی به صورت سطحی و جایگزینی آنها با عناصر طبیعی نیز از دیگر ثمره های آن بود.

گره، گره چینی، گره سازی

گره عبارت است از مجموع های از اشکال مختلف غالباً هندسی که در یک کادر مشخص به طور هماهنگ در کنار هم قرار گرفته باشد. کادر گره مرکب از مجموعه ای از اشکال هندسی است که به هر یک از آنها آلت گره می گویند، واحد کادر در گره چینی آلت گره است. هر گره در زمینه یا قاب مخصوص به خود محدود می شود؛ بدین شکل که به وجود آمدن شکل گره از به وجود آمدن زمینه آن جدا نیست. طراحی گره ها معمولاً دارای دو ویژگی است: یکی آنکه آلت ها منحصر به آلت گره باشند و دیگر، چنانچه طرح گره را در کنار آن تکرار کنند، آلت های گره یکدیگر را کامل کنند و زمینه بزرگتری ایجاد نمایند (پاکدامن، ۱۳۹۲: ۱۴۸)

منظور از گره چینی مرحله ترسیم و تئوری کار بوده و مرحله عملی اجرا را گره سازی می گویند. «درحقیقت گره سازی تزئینات هندسی است که با قواعد مشخصی رسم میشود. اصطلاحاً اگر دو یا چند جسم با یک عمل یا به یک وسیله به یکدیگر اتصال یابند، قطعه پدید آمده دارای گره خواهد بود. این شیوه ساخت و تزئین آثار هنری از حدود سده چهارم هجری قمری به شکل منسجم و گسترده در بناهای اسلامی و آثار گوناگون به کار رفته است» (ابن عباس و مقتدایی ۱۳۹۴: ۴۰)

گره سازی در معماری در آرایه‌های تزئینی همچون آجرکاری، گچبری، کاشی پزی، کاشی زیر رنگی، هفت رنگی، سفالسازی، کاشی و آجر، معرق کاری، حکاک بر سنگ، آینه کاری و نقاشی مورد استفاده بوده است. «درهنرگره سازی پایه اصولی، ترسیم چند ضلعی‌های هندسی بر دوایر است که خود سبب پیدایش چند ضلعی‌های منظمی میشود. در گره چینی زمینه‌های ساده ای نیز وجود دارد که از ترسیم گره‌های آنها اصطلاحاً گره‌های مادر به وجود می آیند. ترسیم گره‌های ساده از طریق جدول بندی، شطرنج بندی، مثلث بندی و ایجاد مربع‌ها، لوزی‌ها، مربع مستطیلها و چندضلعی‌های منظم بر سطح آن به وجود می آید.» (زمرشیدی، ۱۳۹۵: ۵۵)

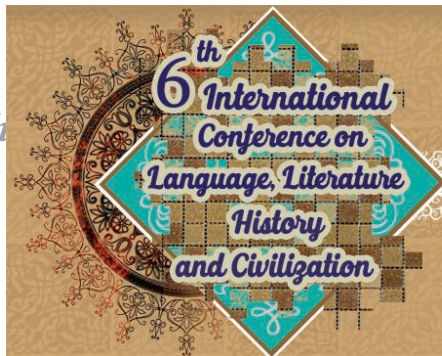
گره سازی بر روی چوب به صورت ساده تنها با پیوستن آلت‌ها یا به صورت ترکیب یافته از آلت و لقط انجام میگرفته و از قرن 5 ه.ق به بعد اینگونه هنری در بناهای گوناگون مذهبی و کاخها و سراهای بزرگ به چشم می خورد. در این فن بر اساس طرح منظم، قطعات چوبی به شکل مشخص که هم بخش از این کار است و هم بخش زیر ساخت، آماده و سپس این قطعات با اتصالات چوبی به هم وصل میشود. «گره چینی با رسم الگوی مناسب از روی طرح اصلی برش‌ها از چوب‌هایی با ضخامت و عمق یکسان صورت می گیرد و در صورت تمایل برای ایجاد کار شاخص و زیباتر از ابزار زنی و ایجاد نقش خطی بر روی سطح آلت‌های چوبی استفاده می کنند.» (میرصالحیان، ۱۳۹۵: ۲۰)

این هنر در دوران صفوی در شکل‌های بسیار زیبای گره سازی و منبت رایج گشت. گره سازی در چوب به دو شیوه منبت کاری و مشبک کاری معمول است. «از گره‌های معمول در معماری در منبت نیز استفاده می شود. ولی انواع گره‌های معمول در مشبک کاری اصول و ضوابط خاص خود را دارد و با انواع گره‌های بنایی متفاوت است.» (زمرشیدی ۱۳۶۵: ۳۵)

در صورتی که برش‌ها به صورت منحنی باشند به آن قواره بری می گویند که بسیاری از مراحل ساخت آن همانند گره چینی است.

انواع گره سازی

گره سازی دو نوع ساده و ترکیبی است. «گره سازی ساده از برش چوب‌های سازنده آلات گره بر حسب نقشه و طرح و سپس با ایجاد اتصالات بین آن‌ها به وجود می آید و گره سازی ترکیبی، از ترکیب آلات با عوامل دیگری چون لقط که

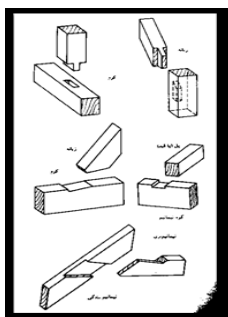
COMSTECH Inter-Islamic Network
on Virtual Universities

Holding time: September, 2021
Georgia - Tbilisi

Kosar University
CINU

میتواند از شیشه، ورقه‌های شفاف فایبرگلاس، ورقه‌های فلزی و چوب باشد، ساخته می‌شود. این گروه گره‌ها به گره‌های درودگران موسوم ست.» (امرای، ۱۳۸۳: ۷۷)

در هنر گره چینی اتصالات به کلاف‌ها و کلاف‌ها به چارچوب به سه شیوه انجام میشود:
الف) اتصال به وسیله مادگی یا ساختن فاق در کلاف و زبانه در آلت.
ب) اتصالات کوم.
ج) اتصالات نیمانیم

عکس شماره ۱: انواع اتصالات منبع: زمرشیدی

گونه شناسی گره چینی

گره سازی در معماری: گره سازی در معماری به ترتیب در آجر کاری، گچ بری، کاشی پزی، کاشی زیر رنگی، هفت رنگی، سفال سازی، کاشی و آجر، معرق کاری، حکاکی بر سنگ، آینه کاری و نقاشی از قدیم کار برد داشته است.

گره سازی در چوب: گره سازی در چوب به دو شیوه منبت کاری و مشبک کاری معمول است. از گره‌های معمول در معماری، در منبت کاری نیز استفاده می‌شود. ولی انواع گره‌های معمول در مشبک کاری، اصول و ضوابط خاص خود را دارد و با انواع گره‌های بنایی متفاوت است. به همین جهت این گروه گره‌ها به گره‌های درودگران موسوم است.

6th International Conference on Language, Literature History and Civilization

COMSTECH Inter-Islamic Network on Virtual Universities

Holding time: September, 2021

Georgia - Tbilisi

گره در دیگر هنرهای تزئینی : خاتم کاری، این هنر از هنرهای بسیار ظریف دستی و سنتی ایران است. استادان این

هنر، تاریخ پیدایش هنر خاتم کاری در ایران را اوایل قرن هشتم هجری می دانند.

گره سازی ساده : گره سازی ساده از برش چوب های سازنده آلات گره بر حسب نقشه و طرح و سپس با ایجاد

اتصالات بین آن ها (فاق و زبانه، کام و زبانه و غیره) به وجود می آید.

گره سازی ترکیبی : گره سازی ترکیبی، همانطور که از نام آن پیداست از ترکیب قطعات با عوامل دیگری چون لقط

می تواند از شیشه، ورق های شفاف (فایبر گلاس)، ورق های فلزی (گالوانیزه) و چوب ساخته شود. گره های ترکیبی به

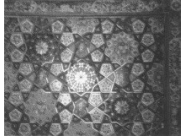
دو گروه اصلی تقسیم می شوند: گره های مضاعف و گره های مطبق.

گره مضاعف : چنانچه قطعات یا لقط ها و قطعه گره در گره سازی، همجنس بوده و با هم وحدت بلاوا سطره داشته

باشند، گره را مضاعف می خوانند.

گره های مطبق : در صورتی که قطعات و لقاط به واسطه عوامل دیگری به هم متصل شده باشند، گره سازی را مطبق

گویند.

گره سازی در معماری	گره سازی در چوب	گره در دیگر هنرهای تزئینی	گره سازی ساده	گره مضاعف	گره مطبق
					

جدول ۱: گونه شناسی گره چینی

خانه‌ی شفاهی

موقعیت جغرافیایی خانه‌ی شفاهی :

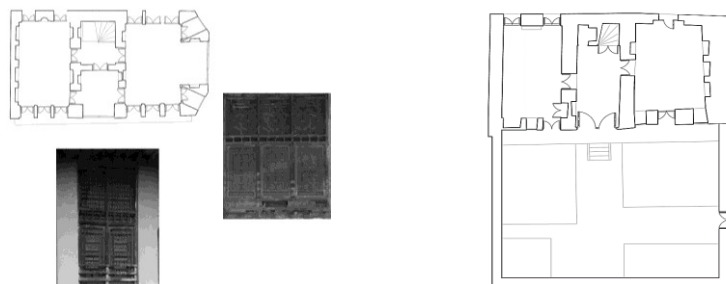
خانه شفاهی یکی از خانه‌های قاجاری در بافت قدیم شهر آمل است. بنا با پلان مستطیل در راستای شرق به غرب دارای حیاط شمالی و جنوبی می‌باشد. بنا در دو طبقه و زیر زمین اتاق‌های سه دری و یک اتاق پنج دری می‌باشد. سقف سفالی پوش بنا دارای تزئینات گچی پنجره‌های گره چینی و ارس و نورگیرهای مشبک می‌باشد قدمت این اثر متعلق به ۲۰۰ سال است. در قسمت شرقی این خانه دارای تزئینات گچبری به صورت طرح‌های اسلیمی و پرندگان به صورت طوطی یا ققنوس ایجاد گردیده که در دو طرف پنجره‌های پارسی می‌باشد این پنجره‌های مانند تمام خانه‌های قاجار ی‌در داخل بافت قدیم بصورت گره‌چین چوبی است. همچنین این پنجره‌ها به صورت کشویی باز می‌شده‌اند و در قسمت شمالی و جنوبی این خانه نقش درخت سرو همان نقش معروف دوره قاجار به صورت نقاشی شده ایجاد گردیده است. در دو طرف ضلع شرقی دو طاق نما با ستونهای گچبری شده و در وسط با دو پنجره طاقی شکل چوبی گره چینی شده با نورگیرهای چوبی در قسمت بالای آن مشاهده می‌گردد. در قسمت داخلی اتاق اصلی یا تالار پذیرایی نیز تزئیناتی از قبیل گچبری‌های با طرح و نقوش اسلیمی و پرندگان و از این قبیل مشاهده می‌گردد. همچنین در قسمت شمالی و جنوبی این خانه در تالار پذیرایی نیز سه در دو لنگه ای مشاهده می‌گردد که همان اتاق شش دری دوره قاجار محسوب می‌شود که برای کوران باد در فصل گرما بوده است. این بنا در منطقه‌ی پایین بازار آمل و در ناحیه‌ی قدیمی نیاکی محله در نزدیکی حسینیه‌ی ارشاد واقع شده است. «این بنا متعلق به حاج آقا عباس، بزرگ خاندان شفاهی و مانند سایر بناهای دوره قاجار با بهره‌گیری از سبک اصفهانی و استفاده از گچبری در نماهای داخلی بنا شده.» (مقاله دکتر سلیمانی ۱۳۹۵)

«حاج آقا عباس از کودکی به کسب دانش پرداخته و به دلیل اخلاق نیکو و ارزنده‌ایی که داشت به عنوان کدخدای محل منصوب شده و به کار طب می‌پرداخت.» (زندگینامه شفاهی. تاریخچه مشاهیر آمل)

**COMSTECH Inter-Islamic Network
on Virtual Universities**

Holding time: September, 2021
Georgia - Tbilisi

عکس شماره ۲: پلان طبقه اول (سلیمانی، ۱۳۹۵: ۱۰) عکس شماره ۳: پلان طبقه دوم و جانمایی پنجره ها در نما (سلیمانی، ۱۳۹۵: ۱۰) قابل ذکر است که در ساخت این بنا بیشتر از هنرمندان اصفهانی بهره گرفته شده است. «این بنا در سال ۱۳۷۳ از سوی سازمان میراث فرهنگی مورد بازسازی قرار گرفته است و به عنوان یکی از بناهای ارزشمند استان مازندران به ثبت رسیده است.

گفتنی است که این بنا در سال ۱۳۸۱ مورد بازدید باستان شناسان اتریش قرار گرفته است.» (سلیمانی، ۱۳۹۵: ۱۶)

عکس شماره ۴ و ۵: نمای بیرونی بنا منبع (تکرانده)

بررسی تزیینات پنجره هادر خانه شفاهی

پنجره ها عموماً به دو دسته تقسیم شده اند: ارسی و دولت. در هر دوی این پنجره ها میتوان از طرح‌های مشبک و یا گره چینی استفاده کرد. کلیات قاب های پنجره های چوبی سه نوع است: با قاب مستطیل، با قاب قوس تیزه دار، با قاب قوس تیزدار بلند.

طرح‌های گره چینی یا هندسی در تزیینات معماری شناخته شده هستند و عموماً دارای گره‌های مختلف هشت، دوازده و شانزده و گاهی نیز بیست و چهار هستند که ممکن است با آئینه کاری در حاشیه و یا به صورت ساده ساخته شده باشند. گره پوک، نوعی از گره است که خالی از شیشه است و فقط از چوب ساخته شده است. در اینگونه کارها وسط گره‌ها بدون شیشه خالی می‌ماند. این روش در بسیاری از نقاط ایران از دوره‌های پیش از صفوی هم معمول بوده است.

6th International Conference on Language, Literature History and Civilization

COMSTECH Inter-Islamic Network on Virtual Universities

Holding time: September, 2021
Georgia - Tbilisi

Kosar University
CINUV

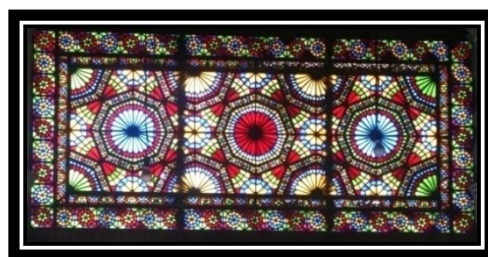
می توان گفت، سطح گره چینی یا مشبک از فضای پر و خالی تشکیل شده باشد، به نوعی که از یک سو بتوان سوی دیگر آن را دید، گره چینی یا شباک نامیده می شود. پنجره معمولاً برای دادن نور، جریان هوا و رویت مناظر بیرون بدون برهم زدن خلوت اهل خانه است. در مناطقی که نور خورشید وجود دارد، پنجره باید متناسب با شدت نور ساخته شود. پنجره های مشبک تعادلی بین نور خارج و داخل ایجاد می کند.

خانه شفاهی دارای یک پنجره در نمای شرقی و یک پنجره در نمای جنوبی می باشد.

عکس شماره ۶: پنجره نمای شرقی و جنوبی ساختمان منبع (سلیمانی، ۱۳۹۵: ۱۴)

فضای تقسیم بندی این پنجره ها به صورت مستطیل و رنگ های به کار رفته شده در شیشه ارسی نمای جنوبی علاوه بر رنگ های متداول دارای رنگ بنفش نیز می باشد.

عکس شماره ۸: پنجره نمای شرقی (نگارنده)

6th International Conference on Language, Literature History and Civilization

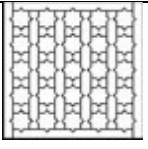
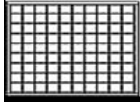

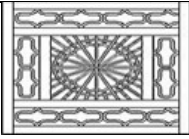
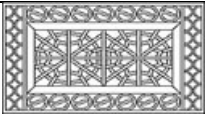
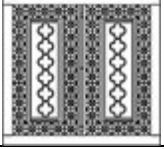
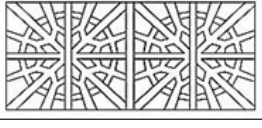
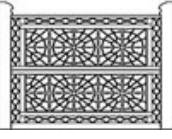

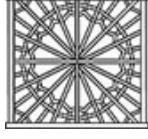
COMSTECH Inter-Islamic Network on Virtual Universities

Holding time: September, 2021
Georgia - Tbilisi

عکس شماره ۹: پنجره نمای جنوبی (نگارنده)

استفاده از طرح گره‌های پوک به وفور در تمام نماهای این پنجره‌ها دیده می‌شود که دارای طرح‌های مختلف می‌باشد. اثرات و کارکردهای این پنجره‌ها شامل تأمین نور فضای درون، کاهش شدت تابش آفتاب با استفاده از قالب بندی‌های چوبی و ایجاد زیبایی در نمای ساختمان که ناشی از استفاده از شیشه‌های رنگی و طرح‌های مختلف است، می‌باشد. علاوه بر این پنجره‌ها به دلیل دارا بودن شیشه‌های رنگی با رنگ‌های مختلف باعث دفع حشرات می‌شود. همچنین با داشتن طرح‌های ریز باعث ایجاد حریمت در فضا می‌شود.

				
هشت چهار لنگه	هشت مربع	هشت و چهار	شمسه دوازده	شمسه هشت پر
				
چهار راه شمشه	شمسه هشت	شمسه هشت	شمسه دوازده	شمسه دوازده

جدول ۲ و ۳: انواع طرح‌های گره چینی در خانه شفاهی

عوامل شکل دهنده و تأثیرگذار بر تزئینات به کار رفته در گره چینی بنای شفاهی

به دلیل ناپسند دانستن تقلید از نقش‌ها و صور انسانی و حیوانی در نقاشی و سایر هنرهای تصویری و تجسمی؛ به تدریج موجب شد که تقلید از طبیعت در فرهنگ بسیاری از هنرهای مورد توجه قرار نگیرد و جایگاه والایی نیابد. به

همین جهت هنرمندان به ترکیب های هندسی و انتزاعی توجه بسیار کردند. یکی از ویژگی های ترکیب انتزاعی و به خصوص ترکیب های هندسی، امکان خلق آثار بی شمار و گوناگون است.

نقش خورشید یا شمسه

تجسم بصری و نمادین شمسه (خورشید) جایگاه مهمی را در هنر ایران به خود اختصاص داده و در دوران متمادی مورد توجه هنرمندان قرار گرفته است. این نقش دارای مفاهیم نمادین فراوانی است. قبل از اسلام، قرص خورشید نماد روزنه ای بوده است که نور الوهیت از طریق آن بر زمین جاری می شده است. در دوره اسلامی نیز این نقش دارای معانی و مفاهیم نمادین فراوان می باشد. در هنر اسلامی نقش شمسه در اکثر هنرهای تزئینی چه در آثار مذهبی، مثل تذهیب صفحه آغازین قرآن، تزئین داخل و بیرون گنبدها، مساجد، گره چینی ها و غیره، به وفور مورد استفاده قرار گرفته است. نقش شمسه به وفور در طرح پنجره های خانه های سنتی ماسوله به کار رفته است. طرح رایج شمسه ها به صورت مدور یا چهار گوش و شکسته می باشد.

نقش گل هشت پر (طرح اسلیمی)

گل هشتپر یا دوازده پر ساده و یک رنگ از دوران تمدن سکایی و ماد و هزاره دوم پ.م در ایران وجود داشته است. اگر گل دوازده پر هزاره دوم پ.م را نشانه پذیرش سال خورشیدی و دوازده ماه سال بدانیم، گل هشت پر دو رنگ می تواند نماینده چهار فصل و تمایز آن ها از یکدیگر باشد. طرح های اسلیمی مختص به اسلام و از دو عنصر ترکیب یافته است: طرح های در هم بافته و طرح های نباتی. طرح های در هم بافته اساساً نمودار تفکر هندسی اند، ولی طرح های نباتی نشانه ترسیم وزن بوده اند.

نقش دایره (درخت)

یکی از مهمترین اشکالی که با جاودانگی و مفهوم بی نهایت پیوند دارد، نماد دایره است. در حقیقت انسان، مفاهیم جاودانه را در این شکل مجسم کرده است. از مهمترین ویژگی های این نماد (همچون دیگر نمادها)، شناور بودن آن است. چنانکه گاهی تجلی قداست می گردد، گاهی آفرینش کیهانی را تکرار می کند و گاهی نیز با اشیائی دیگر گره می خورد و مفهومی یکسانی را نشان می دهد. فرم دایره در بناهای اسلامی نمادی از آسمان می باشد، که این شکل در گنبد به اوج خود رسیده است. همچنین دایره در گره چینی های پنجره های سنتی ماسوله بیانگر دو درخت در داخل یک دایره می باشد. شاید معانی این درختان نمادی از زندگی، سرسبزی و احترام به طبیعت می باشد (نقش دایره در حاشیه های پنجره ها استفاده شده است).

نقش چلیپا یا صلیب

نقش چلیپا بر روی آثار دوره های مختلف تاریخی در سرتا سر دنیا دیده می شود. عده ای خاستگاه این نشان را در بین آریایی ها جست و جو کردند، اما شواهدی وجود دارد که نشان می دهد قبل از آنان در بین مردم باستان به کار می رفته است. پرستش خورشید، ستارگان، مهر پرستی (اعتقاد به ایزدمهر، میترا، به عنوان ایزد روشنایی) و عدد مقدس چهار و غیره از جمله عواملی هستند که در شکل گیری چلیپا مؤثر بوده اند.

نتیجه گیری

گره چینی ایرانی یکی از رشته ها و حروف سنتی است که به نقوش هندسی تکیه دارد. طرح های هندسی، که منشاء هنر گره چینی هستند، معمولاً شامل یک شمسه چند ضلعی در وسط بوده و چند شکل هندسی دیگر در اطراف به نحوی ترسیم شده تا بتوانند فضا را پر نمایند.

سوال قابل طرح در این پژوهش این است که عمده ترین نقش گره چینی به کار رفته در بنای قاجاری خانه شفاهی چیست؟ از شواهد پیداست که از میان نقش های مورد ذکر در این مقاله، نقش شمسه و گل هشت پر بیشترین کاربرد را در این خانه داشته است.

سوال دوم اینکه تنوع طرح های این دوره در این منطقه چگونه است؟ به نظر میرسد که از میان طرح ها، طرح شمسه دوازده، شمسه هشت پر، هشت مربع، هشت و چهار، هشت چهار لنگه، شمسه هشت، و چهارراه شمسه بیشترین استفاده را در این منطقه داشته است.

سوال سوم این است که کدام گره بشتر استفاده شده است؟ از میان گره های متداول این دوره گره هشت پر و گره شمسه دوازده بیشترین استفاده را در ساخت این پنجره ها داشته است.

با توجه به بررسی های میدانی و اسناد کتابخانه ای به ویژه اطلاعات به دست آمده از مرکز اسناد اداره میراث فرهنگی شهرستان آمل می توان این گونه اذعان کرد که در گره چینی های پنجره های خانه شفاهی عمدتاً از گره هشت و شمسه دوازده پر استفاده و در تزئین فضای بین گره ها از شیشه های رنگی حتی رنگ بنفش استفاده شده است. فنون تزئینی استفاده شده از این مصالح شامل رنگ گذاری روی چوب، کنده کاری و درودگری، گره چینی، الوان و شیشه بری است.

با بررسی آثار به دست آمده می توان گفت هرچند در هنرهای چوبی، گره چینی و ارسی سازی شاهد استفاده از سنت های ملی در این منطقه هستیم. اما هنر بومی و منطقه ای هنرمندان عامه و محلی را هم می توان در گره ها مشاهده نمود.

منابع :

- پیرنیا، ک. مصالح ساختمانی. آژند، اندود، آمود در بناهای کهن ایران، موسسه صندوق تعاون سازمان میراث فرهنگی کشور، تهران، ۱۳۸۱.
- پیرنیا، ک. آشنایی با معماری اسلامی ایران، انتشارات دانشگاه علم و صنعت، تهران، ۱۳۷۱.
- امرایی، م. ارسی پنجره ای رو به نور، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۸۳.
- زمرشیدی حسین، ک معماری ایران مصالح شناسی سنتی، چاپ سیزدهم، انتشارات زمرد ۱۳۹۵
- شعرباف، اصغر. ۱۳۸۵ گره و کاربندی. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور و سبحان نور
- نوایی، کامبیز، و کامبیز حاجی قاسمی. ۱۳۹۰. خشت و خیال (شرح معماری اسلامی ایران). تهران: سروش.
- نورآقایی، آرش. ۱۳۸۶. معماری ایرانی معماری درون گرا. تهران: نشریه تهران امروز
- یاوری، حسین، و سارا حکاک باشی. ۱۳۹۰. سیری در عناصر و تزئینات معماری ایران. تهران: توتیا.
- رئیس زاده، مهناز، و حسین مفید. ۱۳۸۴. احیای هنرهای از یاد رفته (مبانی معماری سنتی در ایران). انتشارات مولا.
- بهشتی، محمد و قیومی بیدهندی، مهرداد. ۱۳۸۸. فرهن گنامه معماری ایران در مراجع فارسی. تهران: متن.
- پارسا ممد علی. ۱۳۹۰. خواستگاه معماری و پنجره: مسکن و روستا
- معماریان، غلامحسین. ۱۳۹۰. معماری ایرانی. تهران: سروش دانش.
- علی اسماعیلی محمد صادق، ۱۳۸۷ "بررسی نقوش عامیانه در مازندران" کارنامه پایان نامه کارشناسی ارشد پژوهش هنر، استاد راهنما دکترا امیرحسین ذکرگو، دانشکده هنرهای کاربردی، دانشگاه هنر